

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ УСТАНОВ МВС УКРАЇНИ

Заяць Роман Ярославович - доцент Львівського університету бізнесу та права

УДК 159:351.745.5(477)

<https://orcid.org/0000-0002-4726-6362>

У статті проводиться розгляд основних історичних етапів еволюції науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. Визначаються найбільш цікаві та вагомі події, які стали причиною розвитку експертних установ МВС. Наводиться доктринальне бачення стосовно періодизації процесу становлення системи науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Ключові слова: МВС, науково-дослідні установи, судова експертиза, експертно-криміналістичний.

В статье проводится рассмотрение основных исторических этапов эволюции научно-исследовательских экспертно-криминалистических учреждений МВД Украины. Определяются наиболее интересные и значимые события, которые стали причиной развития экспертных учреждений МВД. Приводится доктринальное видение относительно периодизации процесса становления системы научно-исследовательских экспертно-криминалистических учреждений МВД Украины.

Ключевые слова: МВД, научно-исследовательские учреждения, судебная экспертиза, экспертно-криминалистический.

The article deals with the main historical stages of the evolution of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The most interesting and important events that have become the reason for the development of expert institutions of the Ministry of Internal Affairs have been identified. The doctrinal vision regarding the periodization of the process of formation of the system of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is presented.

Keywords: Ministry of Internal Affairs, research institutions, forensic examination, expert-forensic.

Актуальність. Формування будь-якої державної структури – це довготривалий процес, впродовж якого здійснюється зародження та подальша еволюція конкретного відомства у частині визначення його функціональної направленості, особливостей роботи, формування кадрового складу, нормативно-правової бази тощо. Ґрунтовний науковий аналіз цього процесу дає змогу не тільки виділити найбільш яскраві історичні моменти, які викликали відповідні зміни в діяльності, внутрішній організації того чи іншого відомства, а також враху-

вати допущенні помилки та на їх основі визначити подальші перспективи розвитку.

Якщо брати до уваги систему науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС), то вони мають досить цікаву історію становлення, аналіз якої дозволить більш повно та точно визначити зміст діяльності останніх, що, в свою чергу, обумовлює актуальність визначеної проблематики.

Ступінь розробленості. Теоретичною основою даного дослідження стали роботи

Бегова Д.Д., Белкіна Р.С., Грановського Г.Л., Галунько В.В., Кофанова А.В., Майліс Н.П., Малаховської Н.Т., Олійника О.О., Росінської О.Р., Єщука О.М., Шведової О.В. та інших вчених, наукові пошуки яких було присвячено аналізу різних моментів діяльності системи науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, а також питанню їх розвитку зокрема.

Метою статті є визначити ключові етапи становлення та розвитку системи науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити той факт, що у світовому масштабі експертно-криміналістичні установи були відомі досить давно. Поштовхом до їх виникнення логічно вважати підвищення ролі та випадків використання криміналістичних або ж спеціальних знань в рамках кримінального процесу. З цього приводу Шепітько В.Ю. зазначає, що встановлення певних правил поведінки у суспільстві (певних законів) завжди супроводжувалося появою осіб, які їх порушували. Відтак з'являлася необхідність у розробленні спеціальних способів, методів та засобів, за допомогою яких можна було б розслідувати та розкривати правопорушення, встановлювати злочинців. [1, с.25; 2, с.196]. Крім того, значний вплив також мав факт розвитку злочинності, яка вже у стародавні часи мала «кваліфікований» вигляд. Так, наприклад, вже у Стародавньому Римі, а саме в VI столітті нашої ери були розповсюджені підробки письмових заповітів шляхом прикріплення до них печаток з інших документів за допомогою нового шнура [3, с.43; 4, с.212]. У зв'язку із зазначеними фактами вже у ті часи виникає необхідність формування спеціальних державних органів, які б були уповноважені використовувати спеціальні знання для розслідування злочинів. Частіш за все функції такого роду зосереджувались в руках конкретних чиновників. Так, у Древньому Єгипті існували спеціальні чиновники-писці, а у Стародавньому Вавилоні – писці та судді тощо [1, с.196]. Необхідно також відмітити, що у наукових працях Гіпократ (400 роки до нашої ери) вже фігурували відомості щодо фактів проведення медичних експертиз, пов'язаних із питанням дослідження

механічних пошкоджень на тілі [5, с.145]. Факти проведення квазі-експертиз були також відомі на території Київської Русі, що відобразилось у «Руській правді». Крім того, літописи XV – XVI століть свідчать про використання криміналістичних знань, зокрема, при порівнянні підписів у рукописах, виявленні підробок документів тощо [1, с.31].

Утім, навіть враховуючи те, що досвід використання спеціальних знань в рамках судового процесу був відомий досить давно, формування науково-дослідних експертно-криміналістичних установ у тому вигляді, в якому вони існують на сьогодні, почалось значно пізніше.

Знов таки, якщо брати до уваги безпосередньо міжнародний досвід, то поштовхом для виникнення криміналістичної науки стала поява у XIX столітті в Німеччині, Франції, Англії, США, інших країнах нового для того часу феномену – організованої злочинності – та нездатність каральних органів протистояти їй. Таким чином, життя саме створило соціальний заказ на систему, яка б об'єднала зусилля правоохоронних органів і науки з метою дати відсіч злочинності нового зразка [6]. Отже, «точкою відліку» в процесі розвитку експертно-криміналістичних установ можна вважати XIX століття, адже саме в цей час криміналістика, як наука, набуває попиту у зв'язку із бурхливим ростом та еволюцією злочинності, а використання спеціальних знань, методів та засобів розслідування злочинів активно впроваджуються у правоохоронну діяльність, шляхом створення спеціальних, експертних відомств, які були уповноважені на використання особливого криміналістичного арсеналу.

Якщо брати до уваги конкретно Україну, то аналіз розвитку науково-дослідних експертно-криміналістичних установ взагалі, а не тільки в складі МВС, слід здійснювати шляхом поділу всього процесу становлення даних відомств на конкретні етапи, іншими словами, необхідно провести періодизацію, виділивши:

1) перший, «дореволюційний» або ж «імперський» етап (XIX століття – 18-ті роки XX століття);

2) радянський етап розвитку експертно-криміналістичних установ (18 – 90-ті роки XX століття);

3) сучасний етап (90-ті роки XX століття – по теперішній час).

Розглядаючи перший «дореволюційний» етап становлення та розвитку експертно-криміналістичних установ в Україні, необхідно зазначити, що в XIX столітті територія нашої держави знаходилась в складі Російської імперії, що залишило відбиток практично на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Проводячи дослідження питання еволюції експертних установ на цьому етапі, науковці в більшості випадків акцентують увагу на середині XIX століття, що, на наш погляд, є помилкою. Адже, як зазначають Чисніков В.М., Олійник О.О., Галунько В.В. та Єщук О.М., першою судово-експертною установою органів внутрішніх справ Російської імперії була Медична рада при Медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ, утворена у грудні 1803 року, яка не лише проводила хімічні, судово-медичні, судово-біологічні та криміналістичні дослідження документів, але й контролювала подібні дослідження, що виконувалися в інших установах [7, с.230; 8, с.133]. Вже у 1828 році експертиза офіційно стає судовим доказом відповідно до імперського наказу [9, с.22].

Іншим важливим історичним моментом розвитку науково-дослідних судово-медичних установ на території України на першому етапі стала Судова реформа 1864 року проведена за часів правління імператора Олександра II. Зазначимо, що законодавчі новели 1864 року слугували поштовхом для активного впровадження наукових досліджень, передусім у хімії та судовій медицині, в практику боротьби зі злочинністю. У зв'язку із цим в кінці XIX століття починається бурхливий розвиток експертно-криміналістичних установ. Підтвердження цієї думки можна знайти у працях Петряєва С.Ю., яким було констатовано той факт, що в період з кінця XIX – початку XX століття у Києві, Одесі, а згодом і у Харкові відкриваються кабінети науково-судових експертиз, формується наукова школа вітчизняних вчених-криміналістів. Найбільше відомими серед них є Бокаріус М.С., Потапов С.М., Фаворський В.І., Матвеев С.М., Макаренко М.П., Вахліс В.О. та інші. Крім того, в цей час було розроблено перші методики з дослідження ре-

чових доказів, запроваджуються в експертну практику технічні засоби з виявлення, фіксації та дослідження слідів і матеріальних об'єктів. Виходять у світ перші наукові монографії, журнали та довідники, присвячені науковим проблемам розкриття злочинів [10, с.69 – 70].

В процесі аналізу цього ж етапу розвитку експертно-криміналістичних установ Пиріг І.В. доходить наступного висновку про те, що налагоджену систему закладів дореволюційної Росії становили кримінально-реєстраційні підрозділи саме поліції [11, с.198]. Науковий погляд вченого має велику кількість історичних прикладів. Зокрема, вже у 1889 році на території Російської Імперії було створено першу судово-фотографічну лабораторію Буринського Є.Ф. [1, с.32]. Подібного роду лабораторії включали в себе спеціальні фото салони з антропометричним і дактилоскопічним кабінетом. У картковій реєстратурі зберігались реєстраційні картки злочинців з фотокартками, антропометричні дані злочинців, при отриманні яких застосовувалася методика опису прикмет злочинців за системою «словесного» портрета, дактилоскопічні характеристики, дані про судимість тощо [12, с.99].

У 1904 році в Києві було організовано дактилоскопічний кабінет при розшуковій поліції. Його створення пов'язано із діяльністю колезького секретаря Рудого Г., що з 1901 року очолював київський розшуковий підрозділ. Крім того, до заслуг Рудого Г. відносять створення першої слідчої валізи, яку почали використовувати для виявлення та вилучення слідів під час огляду місця події [25 с.199 Пиріг].

Початком другого «радянського» етапу розвитку експертно-криміналістичних установ МВС України можна вважати 1918 рік. Необхідно зазначити особливість вказаного історичного моменту. Суть полягає в тому, що 20-ті роки XX століття були переломними для України, територія якої знаходилась вже не в складі Російської імперії, а Радянського Союзу. Складна політична ситуація, стрімка зміна влади, громадянська війна, а також безліч інших наявних на той момент чинників вкрай негативно вплинули практично на всі сфери життєдіяльності суспільства. Так, після 1917 року в державі не залишилося криміналістич-

них установ, здатних виконувати експертні функції. Крім того, після 1917 року в межах колишньої Російської імперії майже скрізь були ліквідовані кабінети науково-судової експертизи, повністю знищений реєстраційний матеріал, порушена дактилоскопічна і фотографічна реєстрація злочинного елементу, виникла необхідність в найкоротші терміни налагодити цю справу, підготувати кадри досвідчених практичних співробітників і наукових фахівців [1 с.5;2].

За таких умов розвиток експертно-криміналістичних установ стає одним із першочергових завдань, адже дієвість та ефективність останніх було підтверджено багаторічним досвідом із розслідування злочинів набутим за часів Російської імперії. Крім того, складна економіко-політична ситуація, в якій знаходилась наша країна в 20-их роках ХХ століття викликала бурхливий ріст злочинності. В контексті вказаних негативних факторів з'явилась необхідність підвищення інтенсивності роботи органів, уповноважених проводити розслідування, а також впровадження в їх діяльність нових методів, що, в свою чергу, обумовило новий виток розвитку експертно-криміналістичних установ МВС.

Як зазначає Міронов О.І., судово-експертні установи у системі МВС України беруть свій початок з організації науково-технічної служби у 20-і роки ХХ століття, коли був створений Відділ кримінального розшуку Головного управління міліції України. В адміністративно-організаційному відділі цього Управління почали діяти: фотохімічна лабораторія, до складу якої входив завідувачий (він же експерт-хімік) і фотограф, а також Науково-технічне відділення, до складу якого входив начальник, експерт (він же завідувачий музеєм) і юрисконсульт. Основними завданнями, наприклад, фотохімічної лабораторії було: проведення різноманітних

аналізів; дослідження плям, фарбувальних речовин, рідин, отруєної їжі; складання колекції отруйних речовин, читання лекцій з фотохімії та інструктаж з цих питань працівників кримінального розшуку на місцях; проведення фотографічних робіт для потреб кримінального розшуку, фотографування місця події і речових доказів [13, с.36 – 38].

У 1944 році почало функціонувати науково-технічне відділення при Республіканському Управлінні міліції МВС УРСР, а в 1948 р. був створений відділ. В березні цього ж року були організовані науково-технічні апарати у Харкові, Дніпропетровську, Полтаві і Житомирі, потім у Львові, Одесі, Миколаєві, Чернівцях та Сумах. Варто наголосити, що відділ складався з відділення криміналістичних досліджень, організаційно-методичного та хіміко-біологічного відділень. Створення відділу відіграло велику роль у подальшому розгортанні науково-технічної роботи в органах міліції України. Працівники цього відділу стали ефективно надавати допомогу периферійним науково-технічним відділенням – науково-технічним групам, систематично видавати різні узагальнення матеріалів практики [14, с.43].

У 50-х роках ХХ століття в системі науково-дослідних експертно-криміналістичних установ було проведено реорганізацію. Зокрема, з'явилися науково-дослідні інститути криміналістики при НТВ МВС СРСР, що підпорядковувались безпосередньо Головному Управлінню Міністерства внутрішніх справ СРСР. Слід відмітити, що до кінця 50-х років в органах внутрішніх справ склалася розгалужена мережа криміналістичних установ, які виконували такі функції, як проведення експертиз, надання кваліфікованої, практичної допомоги слідчим підрозділам у проведенні окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, а також поширення криміналістичних знань серед працівників органів внутрішніх справ, узагальнення та розповсюдження передового досвіду експертної діяльності, підготовки висококваліфікованих кадрів [15, с.1]. Необхідно відмітити, що в цей же час активізуються наукові дослідження в експертно-криміналістичній сфері, які також вплинули на подальший розвиток досліджуваних установ. Наприклад в

¹ Тихенко С.И. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет советской власти / С.И. Тихенко, В.К. Лисиченко // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. — 1967. — Вып. 4. — С. 7-34.

² Пилипонюк О.О. Історія зародження експертно-криміналістичної служби органів внутрішніх справ України / О.О. Пилипонюк // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.spilnota.net.ua/us/article/id-1175/>.

середині 80-х років XX століття здійснено суттєві зрушення в сфері експертних досліджень документів. Зокрема, було винайдено та впроваджено нові методи проведення цієї експертизи (профілювання, термокопіювання, використання інтерференційних світлофільтрів), а також розроблено комплексні методики (наприклад, встановлення послідовності нанесення штрихів, що перетинаються тощо) [16, с.26]. Значного розвитку також набула фоноскопічна експертиза, яка стала об'єктом великого кола науково-практичних досліджень. Наприклад, у 1978 році у ВНДІ МВД СРСР було проведено перший науковий семінар щодо проблем фоноскопічної експертизи [17, с.38 – 39].

Останній «сучасний» етап розвитку науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ починається із набуттям Україною незалежності. Так, на основі існуючих за радянських часів структур аналогічного типу вже у 1992 році було створено Центр криміналістичних досліджень МВС України. Це був по суті практичний підрозділ, у складі якого функціонували відділи: дослідження документів сурової звітності та паперових грошей; балістичних, дактилоскопічних, фоноскопічних, фізико-хімічних, наркотичних, біологічних досліджень. Починаючи з 1995 р., до структури Експертно-криміналістичного управління МВС УРСР увійшла створена вибухово-технічна служба, що складалася з двох відділів:

- 1) оперативного пошуку та знешкодження вибухових пристроїв та речовин;
- 2) дослідження вибухових пристроїв та речовин [14, с.47].

Найбільш стрімкий розвиток науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України починається з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 1998 року №617, якою було утворено Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр на базі Експертно-криміналістичного управління, Центру криміналістичних досліджень і Вибухо-технічної служби в складі Міністерства внутрішніх справ України [18]. В подальші роки організаційну структуру зазначених установ було дещо змінено. Наприклад, відповідно

до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року №988 на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ і експертно криміналістичних підрозділів при головних управліннях МВС було утворено експертну службу МВС [19]. В рамках сучасного етапу розвитку окремі аспекти діяльності експертно-криміналістичних установ МВС України неодноразово змінювались, що відображалось у положеннях численних нормативно-правових актів.

На сьогоднішній день Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Дане відомство складається з державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС та територіальних підрозділів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів, розподілених за обласним принципом. На Експертну службу МВС покладається виконання значного обсягу завдань, зокрема : здійснення судово-експертної діяльності, забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів, здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, що використовуються в терористичних цілях тощо [20].

У підсумку слід зазначити, що протягом усіх етапів свого розвитку, науково-дослідні експертно-криміналістичні установи МВС України відігравали значну роль у процесі підтримки та забезпечення досудового розслідування спеціальними знаннями в тих чи інших наукових галузях. Крім того, необхідно відмітити, що на сьогоднішній день зазначені відомства знаходяться на піку свого розвитку, так як вони мають перевірену роками ефективну організаційну структуру, нормативно-правову базу тощо. Вказані позитивні аспекти дають, на наш погляд, багато можливостей для подальшого розвитку науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС та удосконалення їх діяльності.

Література

- 1) Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. // Харків: Право. – 2008. – 464 с.
- 2) Іваницький Я. Історичний ракурс предмета криміналістики / Я. Іваницький // Вісник Львівського університету. – 2016. – Вип.63. – С.195 – 204.
- 3) Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Салтевський М.В., Тимошенко П.Ю. Криміналістика: підручник / П.Д. Біленчук, О.П., Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю. Тимошенко // К : АТІ-КА. – 1998. – 416 с.
- 4) Батюк О.В. розвиток судово-технічної експертизи документів : історичний аспект / О.В. Батюк // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С.211 – 217.
- 5) Євдокіменко С.В. Становлення науки про судову експертизу : історичний аспект / С.В. Євдокіменко // Форум права. – 2009. – №2. – С.145 – 149.
- 6) Становлення та розвиток Експертної служби : стаття 13.06.2018 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dndekc.mvs.gov.ua/про-дндекц/історія-підрозділу/становлення-та-розвиток-експертної-с/>.
- 7) Чисніков В.М. Експертно-криміналістичні підрозділи органів внутрішніх справ України: історія розвитку / В.М. Чисніков // Криміналістичний вісник (Рубрика: Наукове життя, рецензії). – 2012. – №2 (18). – С. 230-231.
- 8) Олійник О.О., Галунько В.В., Єщук О.М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія / О.О. Олійник, В.В. Галунько, О.М. Єщук // Херсон : вид-во Грінш Д.С. – 2015. – 224 с.
- 9) Махов В.Н. Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : диссертация / В.Н. Махов // Москва : Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка. – 1993. – 388 с.
- 10) Петряев С.Ю. Періодизація розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів в Україні / С.Ю. Петряев // Міжвідомчий науково-методичний збірник. – 2013. – Вип.58.Ч.1. – 469 с.
- 11) Пиріг І.В. Історія становлення та розвитку експертної діяльності в органах внутрішніх справ / І.В. Пиріг // Право і суспільство. – 2011. – №6. – С.196 – 203.
- 12) Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / М.В. Салтевський // К. – 2005.
- 13) Миронов А. И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений органов внутренних дел: Учебное пособие / Академия МВД СССР. / А. И. Миронов - М., 1979. – 64 с.
- 14) Стрілець Г.О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрями їх діяльності : дисертація/ Г.О. Стрілець // Одеса : Одеський національна юридична академія. – 2009. – 224 с.
- 15) Кофанов А.В. Місце та роль науково-дослідних експертно-криміналістичних установ України (50 – 90-Х років ХХ-го століття) у професійній підготовці судових експертів / А.В. Кофанов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1560/1/07kavpse.pdf>.
- 16) Шведова О.В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій / О.В. Шведова // Київ : Київський національний університет внутрішніх справ. – 2006. – 259 с.
- 17) Бегов Д.Д. Современные технологии в судебной акустике (проблемы автоматизации экспертных исследований) / Д.Д. Бегов // Киев : Национальная академия внутренних дел Украины. – 2002.
- 18) Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ : постанова від 06.05.1998 №617 // Офіційний вісник України. – 1998. – №19. – ст. 686.
- 19) Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова від 20.06.2000 №988 // Офіційний вісник України. – 2000. – №25. – ст. 1055.
- 20) Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ від 03.11.2015 №1343 // Офіційний вісник України. – 2015. – №92. – ст. 3149.